

Edebiyat Tarihi Ve Arap Romanı*

Roger ALLEN**

Çev.: Yrd.Doç.Dr.Faruk ÇİFTÇİ***

Giriş

Edebiyat tarihçilerinin gerekli ancak talihsiz görevlerinden birisi de sürekli kendilerine değişim sürecinin kurallarını hatırlatmak zorunda olmalarıydı. Yani edebiyat tarihlerinin de kendi tarihleri vardır. Bir edebiyat araştırmacısının üzerinde çalıştığı konu ve alan Arap dünyasındaki roman yazma geleneği gibi, geniş ve çeşitli olduğunda ve XX. yy.'da bu bölgede meydana gelmiş iç ve dış etkilerin hızını fark ettiğinde, birkaç on yıl önce yazılmış edebiyat tarihi versiyonlarının en azından gözden geçirilmesinin hatta yeniden yazılmasının gerektiğini öğrenmek bize şaşırtıcı gelmemelidir. Böylece bugünün bakış açısıyla (2001) Arap romanı, mesela 1967 öncesi dönemden romanın tabiatı, yönelimi, hacmi, ve Arapça örnekleri açısından çok farklı görünmektedir. Bu makalede, Arap roman türüyle ilgili yukarıda belirttiğim durumun bazı uzantılarını batılı bir bakış açısıyla ele almak istiyorum.

Geribakış I

*Bu makale "Literary History and the Arabic Novel", *World Literature Today*; Norman; Spring, 2001, adıyla yayınlanmıştır. Bak. www.ou.edu/worldlit/wlt/2001spring/contents.html.

**Roger Allen, Pennsylvania Üniversitesinde Arap Dili ve Edebiyatı profesörüdür. Çalışmaları Arap anlatı ve dramasiya Arapça-Dil pedagicisi alanlarında toplanmıştır. Başlıca yayınlanmış eserleri arasında, *The Arabic Novel* (1982, 1994), *the critical anthology Modern Arabic Literature* (1985) ve *The Arabic Literary Heritage* (1998)'dir. Allen, Mahfuz, Jabra, Munif ve İdris gibi ünlü Arap yazarların eserlerinden çok sayıda çeviriler yapmıştır. *World Literature Today* dergisinde on yıldır yayın kurulu üyeliği yapmakta ve 1979 yılından beri Çağdaş Arap edebiyatıyla ilgili makale ve eleştiriler yazmaktadır.

***KSÜ İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, f_ciftci@hotmail.com

Böyle araştırmacı bir çerçeve içinde Necip Mahfuz'un (d. 1911) Nobel Edebiyat Ödülünü aldığı 1988 yılı, bir dönüm noktası olarak görülebilir. (ki, bu makalenin yazarı ve makale, bu olayla yakından ilgiliydi; bak. "The Nobel Prizes in Literature 1967-1987: A Symposium," *WLT* 62:2 [Spring 1988], pp. 201-3). O zaman Mahfuz (Batıda sık sık 'Mahfouz' diye yazılmaktadır) Nobel Kurulu ve edebiyat eleştirmenleri tarafından "Kahire'nin Dickens'i" ya da "Kahire'nin Balzac'ı" olarak taltif edilmiştir. Ekim ayındaki yıllık Nobel ilanına eşlik eden siyasetin olumsuzluk ve muazzam saçmalıklarının alışıldık desteğinin yanı sıra bu ödülün uzun dönem etkilerinin bir Arap romancısı için kesin olarak ne olabileceğine ilişkin Arap eleştirmenler tarafından birçok soru ortaya atılmıştır. Bu konuların bir kısmına aşağıda değineceğim. Fakat bu noktada, tarihi bir perspektiften bakıldığında, 1988 yılının kronolojik yanılığa yol açabileceğini vurgulamak isterim. Necip Mahfuz, ödülün ilan edildiği dönemde ve daha sonrasında roman ve kısa hikâyelerini yazmayı sürdürse bile adının Nobel listesinde yer almasına karşın, yazarın son çalışmaları dikkate alınmamıştır. 1967 Haziran Savaşından (an-naksah olarak da ifade edilmektedir) önce yayınlanan Mısır'ın başkentinde 1956-57 yıllarında ilk kez yayınlanan ve Kahire'de bir ilenin hikayesini anlatan *es-Sulâsiyye-Üçleme*- romanının bir tanesi üzerinde övgüyle durulmuştur. (Bu üç eser, *Palace Walk*, *Palace of Desire* ve *Sugar Street* adlarıyla 1990-1992 yılları arasında Doubleday tarafından İngilizce olarak yayınlanmıştır). Bu romanlar, Arap romanının gelişmesi sırasında belli bir aşamaya gelmesinde bir tür kilometre taşı olarak görülmüş ve hakikaten bu romanlar, Necip Mahfuz'un Arap romanını, tam olgunluk düzeyine taşıması dikkatlice planlanmış bu aşama içerisinde, en önemli işaret olarak kabul edilmektedir. Birden fazla eleştirmenin yorumuna göre Avrupa romanı Arap dünyasıyla birlikte bu vesileyle tam bir uygar edebiyat tarzına bürünmüştür.

Eserleri yayınlanan bir yazar olarak Mahfuz'un kariyeri 1930'lara kadar uzanmaktadır. O, yazarlığa kısa hikayeyle başlamıştır. Kurgu tarzı uzun hikayeden daha önce olgunlaşmış ve bu durum Mısır'da, büyük oranda Mahfuz'un bir çoğundan oldukça etkilendiği *Cema'atu'l-Medreseti'l-Hadise*-Yeni Okul Topluluğu- olarak bilinen yazarların çabalarına ve sanatsal faaliyetlerine bağlıdır. Mısır edebiyatçılarının büyük bir kısmı, bu yıllarda-otuzlu yıllar-, roman yazmayı "denemeye" karar vermişlerdir. Özellikle *İbrahim el-Kâtib*-Yazar İbrahim-(1931, İngilizce'de *Ibrahim the Writer* 1976) ile 'Abdulkadir el-Mâzinî (ö. 1949), *'Avdutu'r-Rûh*-Ruhun Dönüşü-(1933, İng. *Return of the Spirit*, 1990), *Yevmiyyât Nâib fi'l-eryâf*-Bir Taşra Savcısının Anıları-(1937, İng. *the Maze of Justice* 1947 ve 1989) gibi birkaç romanıyla Tefvik el-Hakîm (ö. 1987) en başarılılarıdır. Mahfuz'un da bu alanda deneme yapmaya yöneldiği gözükmektedir, fakat o denemelerine tamamen kendine özgü bir hareketle, John Drinkwater'ın başlangıç çalışması olan *the Outline of Literature*-Edebiyatın Anaçizgisi- adlı eserini okuyarak ve daha sonra da (çoğunluğu İngilizce ya da İngilizce'den çeviri) romanları mütemediyen okuma yolunu seçerek, metodik bir tarzda başlamıştır. Avrupai aile hayatını konu alan romanların tecrübe süreci içerisinde nihai bir aşama olarak *Üçleme* fikriyatı, Arapça kaleme alınmıştır. Yukarıda zikrettiğimiz gibi, bu durum oldukça makuldür.

Otuzların romancıları romanda bir gelişim sürecinin mirasçısı idiler. Bu gelişmenin kökleri, Arapça'da en-nahda olarak bilinen ve XIX. yüzyılın kültürel Rönesansı olarak kabul edilen bir harekete varıyordu. Bu hareket çeşitli derecelerde öncelikle Batıyla ve onun farklı ve daha da gelişmiş olan kültürüyle karşılaşma ve ikinci olarak Arap-İslam geleneğine bir geribakışın birleştirilmesini içeriyordu. Bu yaklaşımla Arap dünyasındaki "modern"e bakışın en büyük problemlerinden

biri bu geribakış sürecinin yakın geçmişle (ki geçmişte ve bugün hala sıklıkla edebi ve kültürel kirlilik olarak görülmekte, ölü-öpücüğü biçiminde adlandırılmakta ve “gözden düşmüş” kabul edilmektedir) bir alakasının olmaması aksine yedi yüzyıl önce idealize edilmiş klasik bir çağa büyük kronolojik bir sıçrama olmasıdır. Bu geribakış sürecinin neoklasik hareketlerin ortaya çıkmaları ve kapsamlı bir gelişmeye karşı eleştirel tavır üzerinde devam edegelen etkileri çok derindi ve şimdiye kadar araştırmamanın muhtemel devamlılığını yok etme ve üstünü örtme yeteneğini saklamıştır.

İnsan çalışmasının temel prensipleri olarak güven ve ekonomi, özellikle de edebiyat tarihi yazımında, Mısır'ın kültürel tarihinin Arap dünyasındaki edebi türlerin özellikle kurgusal türlerin gelişmesinde genel bir model olarak kullanılması alışlagelmiş bir davranıştır. Böyle bir seçimi haklı göstermenin kesinlikle birçok sebebi vardır: Bunlar, daha büyük bir bölge içinde ülkenin merkeziliği, modern Ortadoğu tarihinde, ilk zamanlardan beri oynadığı baskın siyasi ve kültürel rol, sınırları dahilinde yaşayan oldukça fazla sayıda insanıyla ve diğer bölgelerden sürülenlere- özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında Suriye-Lübnan asıllı Hıristiyan cemaatlere kucak açmasıdır. Mısır örneğinin ortaya koyduğu tarz ithalinin temel oluşturucusu, kesinlikle kimi önce kimi sonra birçok farklı zaman dilimlerine rağmen Arap dünyasının diğer bölgelerine de uygulanabilir. Bu oluşumun ilk aşamasında tercüme faaliyeti vardır. Meşhur Rifâi et-Tahtavi'nin (ö.1873) yönetimi altındaki Mısır Tercüme Okulu muhakkak ki bu bağlamda bir öncüdür. Tercüme çalışmalarındaki temel öncelik, daha çok pratik (teknik) meselelere yönelikti. Fakat çok geçmeden Arapça'da (ve diğer Ortadoğu dillerinde) kahramanlık içeren macera roman örnekleri görülmeye başladı. *Binbir Gece Masalları*'nın Aleksandr Dumas üzerindeki güçlü etkilerini de aklımızda tu-

tarak, ilk yayımlanan eserlerden birinin *Monte Cristo Kontu* olması bize şaşırtıcı gelmemelidir. Bu oluşumdaki ikinci düzeyi, taklit oluşturmaktadır. 1880'ler ve 1990'lar, Sa'îd-el-Bustânî, Ya'kûb Sarrûf ve özellikle de bugün hala tarihi romanlarıyla ünlü olan Corci Zeydan gibi bazı yazarların eserleri aylık ve haftalık dergilerde çok sayıda yayınlandığına şahit olmuştur. Bu çalışmalar, ilgi çekici roman çerçevesiyle, içinde İslam tarihi ve Araplardan çok çeşitli tarihi konuları sunmuştur. Bu bağlamda Avrupa örneğinde olduğu gibi kadınlar bu eserlerin önde gelen okuyucuları olmuşlardır. Yine özellikle kadın okurları hedefleyen eserler de kaleme alınmıştır.

Bu tarihi model içinde daha neoklasik bir tarzla ilgili belli başlı diğer eserler varlığını sürdürmüş ve kabul görmüştür. Örneğin Ahmed Fâris eş-Şidyâk'ın (ö. 1887) *es-Sâk ala's-Sâk fî Mâ Huve'l-Feryâk*-Bacak Bacak Üstüne- (1885 İng.adı yaklaşık olarak One Leg Over Another / The Pigeon the Tree-Branch / Concerning the Doing of Far-Yaq) adlı eseri adından da anlaşılacağı gibi (eşanlamlı kelimeler ve seci kullanarak) Arap diliyle oynamaktan hoşlanan yazarın eserlerinin başlıkları karmaşıktır. Bu kurgusal otobiyografisi içinde bile eş-Şidyâk kendisini bir şekilde modern öncesi döneme ait olan düzyazı anlatısındaki bilinen bazı örnekleri, makameyi, kullanmak zorunda hissetmiştir. Bu tarzın girift kelimeleri için bir sözlük hazırlamıştır. Düz yazıdaki bu tarz konular, eğitilmiş, seçkin zümrenin ilgisini çekmek ve zevklerine hitap etmek için kaleme alınmıştır. Ama bu tarz, okuyucu kitlesi bakımından sürekli okur sayısı artan romantik roman tarzıyla boy ölçüşmemiştir. Muhammed el-Muveylîhî'nin (ö. 1930) önemli ve zeka ürünü olan *Hadisu İsa b. Hişâm* (1907) isimli eseri dahi seçkin okuyucuların beğenisini kazanacak bir tarzda yazılmış olsa bile, İngiliz işgali altındaki Mısır hayatını son derece canlı bir şekilde tasvir etmesine rağmen, 'ithal' edilen roman tarzının geliş-

mesine karşı bir denge unsuru olmayı başaramamıştır. Mısır'daki ve Arap dünyasındaki diğer yazarlar makame tarzının şekli, dili, alaycı tonu, ve kabadayılar arasında geçen olaylarla ilgili konuları, klasik ve modern nesir yazımı arasında bir çeşit köprü görevini ifa etmiştir. Bu tarz, el-Muveylihi ile Arap romanına tarihi bir yaklaşım sergileyen son eser olarak kabul edilmiştir. (Bu ifade büyük Fransız bilim adamı Regis Blachere'indir)

eş-Şidyâk ve el-Muveylihi 1930'lar içinde kafilenin başını çekerken, *Üçleme* 1988'de Nobel Ödülüyle, ve *Zeynep* adlı roman sırasıyla "İlk Arap romanı", "İlk gerçek Arap romanı", "İlk Edebi Arap romanı" gibi nitelermelerle ödüllendirilmiştir. Muhammed Hüseyin Heykel'in (ö. 1956) *Zeynep* adlı romanı 1911'de Fransa'da yazılmış ve 1913 yılında da Mısır'da bir takma adla yayınlanmıştır. Modern Arap kurgusunda büyük bir anıttır, ancak başka yerlerde de (bkz. *Modern Arabic Literature*, ed. M. M. Badawi, Cambridge University Pres, 1992) iddia ettiğim gibi sosyal konuların işlenmesinde (özellikle de kadınların aile yapısı içindeki statüsünde) ve dilin kullanımında "ilkliğin" yükünü üstlenmek ve daha geniş bir tarihsel ve gelişimsel yapı açısından önemlidir. Arap romanının 1913'te "başladığı" düşüncesi, ortaya koymaya çalıştığım geribakış açısıyla ilişkilendirilen meselelerden sadece biridir.

Sorular

Belli bir dünya kültürü içinde roman geleneğine uygulanan bu tip tarihi analiz, bizi otomatik olarak "çeviri" süreciyle ilgili olarak çok sayıda soruya götürmektedir. Buradaki çeviri aşaması, iki edebi gelenek arasındaki büyük farklılıkların kapatılması ve buradan da roman türünün gelişimi, tekrar incelenmesi, ayrıca "roman öncesi roman" vb. kavramların tanımını için edebi manada kullanılmış bir araç veya ifade şeklidir. Bu konularda çok kalem oynatılmıştır ve ben bu listeyi sun-

mak niyetinde değilim. Bununla birlikte Arapça'da Mısır aile hayatını yazan ve 1956-1957 yılında yayınlayan bir yazar olarak Necib Mahfûz'a Batı dünyasının hüsn-ü kabulü, kültürel hegemonya ve Arap romanının geleceğe ilişkin hedefleri noktasında bazı ilginç sorulara işaret etmektedir. Müteakip bölümlerde bunları ele almayı istiyorum.

Batı romanının çeşitli alt bölümlerini sürekli kovalama oyununu oynamak ve başarısız olmak Arap romanının (hatta daha da genişletirsek batılı olmayan üçüncü dünya ülkelerinin kültürlerinin) kaderi midir? Yukarıda ortaya koyduğumuz oluşuma göre Mahfuz'un *Üçleme*'si Arap romanının gelişmesinde 'Batılı' tarzın en ileri noktasını temsil ediyor mu? Bundan sonra o ve onun takipçisi Arap romancılar kendi yazımlarında daha doğal Arap anlatım araçlarını ortaya koyabilirler mi? Böyle romanların özellikleri ne olabilir? Arap romanının 1988 sonrası dönemdeki batılı bakış açısından en çarpıcı tarafı, bu anlatıların çevirisinin alacağı muhtemel algılama, zaten sosyo- kültürel kurgu (Binbir Gece Masalları tarihinin algılanması noktasındaki ilgi) ve dil ile bezenmiş eserlere diğer kültürel farklılık unsurlarını ekleyen eserlerin tercümelerinin nasıl algılanacağı idi? Walter Benjamin'in (meşhur makalesi *İlluminations*-Aydınlatmalar'daki) ifadesiyle, bu tarz eserlerin "çevrilebilirlik" potansiyeli nedir? Bu noktada, 1988 sonrası dönemde, Necip Mahfuz'un romanlarının İngilizce'ye çevirilerinin kabulünde ilginç bir deneme sürecindeyiz. Romana ilişkin eserlerinin büyük bir kısmı artık İngilizce'ye çevrilmiş ve Doubleday tarafından kaliteli ve cazip basımlarla sunulmuş iken, bu eğilimi taşıyan tek eser olan *Üçleme*'nin sürekli olarak kitapçıların raflarında bulunması, benim gibi bu trendleri izleyen birisi için çok dikkat çekicidir. Bunun tersine, daha yerel yazı tür ve üsluplarını kullanmayı deneyerek yukarıda bahsedilen daha çok "ayrıntıya inme"yi izlediği Nobel seçkilerinin hiçbirisi, örneğin,

Rihletu İbn Fattûma (1983, İng. *The Journey of Ibn Fattouma*, 1992) ve *Leyâli Elfi Leyle* (1982, İng. *Arabian Nights and Days*, 1995), bu çeviri eserlerinin hiçbirisi, Avrupa ve Anglo-Amerikan pazarlarında geniş okuyucu kitlesi kazanamamıştır. Mahfuz'un eserlerinin İngilizce çevirileriyle ilgili bu gözlemler, gerektiğinde ve acil durumda, birbirinden uzak olan iki gele-
nekten yapılan çevirilerin okunması aşamasında yer alan önemli etkenlerin analizi için yeterli ipuçları sunmaktadır.

Değişim Parametreleri

Roman, toplumun ve içinde cereyan eden olayların en gerçek aynası olarak kabul edildiğinde, Arapça roman türleri-
nin tarihine baktığımızda bu türlerin oluşumuna ortam hazır-
layan faktörlerin, sosyal ve politik değişim etkenlerinin farklı ve genel olarak incelenmesinin bir zaruret olduğu görülecektir.

1967 Haziran Savaşı-kendi asıl amacını yerine getirecek biçimde- Arap edebiyatının geliştirmeye ve yaygınlaştırmaya çalıştığı tüm politik kurumları ve sosyal temelleri darmadağın eden bir etken olarak ortaya çıkmıştı. Bu noktadan bakıldığında, Mahfuz'un en azından Nobel iktibaslarında bahsedilen seçme eserleri (hepsi 1967'den önce yazılmıştı) Arap dünyası-
nın modern tarihi içerisinde hakiki bir zenginliğin tam yansı-
malarıdır. Avrupalı güçler tarafından 19. yüzyıl başlarında başlayan istila hareketlerine karşı uzun ve genellikle de acı bir süreç halinde seyreden; 1945'de Arap Devletleri Birliği'nin ku-
rulmasıyla zirveye ulaşan Arap Milliyetçiliği eğilimi sonucunda 1950'li yıllar Ortadoğu'da birçok millet için bağımsızlıklarına kavuşma çağı oldu. Bu sürecin en acı örneği Cezayir'de görü-
lebilir -burada 1830'larda başlayan Fransızların derin politik ve kültürel nüfuzu, bağımsızlıkla sonuçlanan, ama günümüz-
de de toplumun yüz yüze olduğu iç problemlerin çözümünde yetersiz kalan bir sistemin ortaya çıkmasını sağlayan çok şid-
detli bir savaşın meydana gelmesine yol açmıştı.

Bu bağımsızlık sürecinde en önemli isim şüphesiz ki Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdunnasır olmuştur. Fakat Bandung konferansında geçirilen heyecanlı günlerde 1958-1961 yılları arasında Arap Cumhuriyetleri Birliği'nin kurulması, Sovyetlerin yardımı ile yapılması planlanan Büyük Asvan Barajı'nın inşası gibi düşünceler, 1967'de tüm kuvvet ve kuruluşların toptan yenilmesinin ardından zamanla tamamen ortadan kalktı. Geçen 6 gün boyunca Arap rejimlerinin iyimserlik esaslı yeni bir akım ve ruh canlandırmak için bir araya geldiğini iddia eden propaganda araçları, aslında sistematik olarak Arap halklarını kandırmaktaydılar. Birçok yazarın da üzülmeye gözlendiği gibi, (Arap Birliği) kelimesinin kendisi dahi tamamen gözden düşmüştü. Kendini en derin şekilde yansıtanın gerekli olduğu düşünülen bu gerileme (naksah) döneminin bir parçası olarak birçok entelektüel, Arap değerlerinin tekrar gözden geçirilmesi çalışmalarına el attılar. Bu değerlerden bazıları, "Arap kültüründe hangi öğeler herhangi bir kişinin kişisel köklerini gösteren belirgin sıfatlardı? Arap-İslam kültürü mirasından günümüze ait ders çıkarılabilecek neler vardı?" gibi konulardı.

Bu nedenle Sâlim Berekât gibi bazı Arap romancılar kendilerini yenilikçi ve savaş olaylarını anlatan yazarlar olarak ifade etmeye çalışırken -medyanın kasten yanlış bilgilendirmesi de dahil (*Avdet-ül Tâ'ir ila al-bahr* 1968; İng. Days of Dust), diğer bazıları, önce düşünmek için ara verdiler daha sonra da genellikle ironik biçimde geçmişte yaşanmış olaylardan günümüz insanlarına ders vermek için eski eserlerden medet umdular. Emil Habibi'nin *el-Vaka'î'ul-Garibah fi'l-İhtifâ' Said Ebi el-Nahs el-Mutaşâil* (Talihsizliğin Babası Said'in Ortadan Kaybolması Etrafındaki Garip Olaylar -the Pessoptimist, 1972,1974; İng. The Secret Life of Saeed The Pessoptimist, 1982, 1985) ve Cemal el-Gitani'nin *ez-Zeynî Berekat* (1971;

İng. Al-Zayni Barakat, 1988) isimli eserler bu konuda Arap romanındaki eski ve önemli eserlerinden ikisidir.

Dikkatle geliştirilmeye çalışılan Arap Milliyetçiliği ve Arap Birliği çalışmaları Haziran savaşını takip eden yıllarda sekteye uğradı. Nasır'dan sonra gelen Enver Sedat destek için Batı'ya yöneldi, Mısır'ın ekonomisini dış dünya'ya açtı ve 1979'da İsrail ile Camp David anlaşmasını imzaladı. Nasır'ın başlattığı ekonomik büyüme sürecinde gelişme trendine giren sınıf yapısı ile Mısır artık (merkezi Tunus'a taşınan) Arap Birliği'nden dışlanmaya başlamıştır. "Arap Birliği" özellikle kriz zamanlarında ortaya çıkan bir kavram olarak kalırken, bölgescilik ve yerelcilik artık daha çok tercih edilen modeller olarak görünmeye başladı (ve belki herhangi birinin de öne sürebileceği gibi, bu yapıdaki bir bölgenin genel özelliği göz önüne alındığında olması gereken tabii şekil de buydu.)

1970'li yıllar, Ortadoğu'da meydana gelen ve etkisi toplumun her kesiminde önemli ölçüde hissedilen iki önemli olaya sahne olması bakımından incelenmesi gereken bir dönemdir. 1973 yılında İsrail ve Arap komşuları arasındaki anlaşmazlık döneminde Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) Batı'ya petrol akışını önemli ölçüde kısıtladı, bu da ciddi bir krize neden oldu. Hali hazırda ekonomik bir silah olan petrol, artık stratejik bir silah haline gelmişti. Üstelik en küçük nüfuslu ve geleneksel hayat tarzlarına bağlı, kapalı Arap Devletleri kendilerini petrol akışının ve dünyanın en önemli maddesinden elde edilen paranın kontrolünü yapan ülkeler olarak buldular. Temelde geleneksel değerlere bağlı kavramlarla süregelen bir kültür üzerinde oluşmaya başlayan bu yeni etki, Suudi Arabistan doğumlu romancı Abdurrahman Munif'in (1933- ?) eserlerinde -*Mudun el Milh* (Tuz Şehirleri, 1984, İng. *Cities of Salt*, 1987, *The Trench* (Hendek), 1991; *Variatons on Night and Day* (Gece ve Gündüz üzerine Çeşitlemeler, 1933)- bariz bir biçimde

görülür. Bu dönemde çok az bilinen ama Arap Romanın gelişiminde aynı derecede önemli olan bir diğer olay da, işçi kesiminin çok nüfuslu ama az gelişmiş ülkelere –Mısır, Arap Körfezi gibi– göç etmesi ve buna bağlı olarak aile hayatlarını ve bu hayatın otoriter yapısını beraberlerinde bu ülkelere taşımalarıydı. Bu arada öne çıkan kadın-erkek rolleri içerisinde kadının statüsü, Heykel'in *Zeynep* adlı eseri ve öncesinden beri Arap edebiyatında önemli bir konu olmuş ve olmaya devam etmektedir.

Bu dönemde Arap romanı kendini, 1970'lerin önemli ikinci olayı ve hemen sonrasında, bölgede (en göze çarpanı 1975–1988 arasında korkunç bir iç savaşın meydana geldiği Lübnan'da) popüler dinî hareketlerin artmasına neden olan 1979 İran İslam Devrimi'nin içerisinde buldu. Son on yıllar içerisinde Arap Dünyası Coğrafyası üzerinde meydana gelen popüler dinî hareketlerin tek elden sorumlusu olarak Şii İran Devleti'ni görmek tabii ki bir hata olur, fakat önceden beri geleneksel İslami kültüre dayanan bu model devletin, kendilerini Batının ekonomik ve politik sistemlerine sonu gelmeyecek şekilde bağımlılık sürecinde gören Arap Milletleri arasında itibar kazandığı da bir gerçektir.

“Ruhların rahatsızlığı” ifadesi Albert Hourani (Arap Halklarının Tarihi, 1991)'nin, benim de araştırdığım Ortadoğu'da meydana gelen olay ve değişimleri ifade etmekte kullandığı çok yerinde bir tabirdir. Süregelmekte olan karışıklıklar, Arap Milletleri arasındaki ekonomik dengesizlik, aile içi nesil çatışması, kadın hakları için yapılan mücadeleler, bireysel özgürlüklerin durumu gibi politik ve sosyal meseleler, Ortadoğu'da son zamanlarda meydana gelen değişimin hızından etkilenen konulardı. Bu değişim, Arap romanında haliyle yeni konu başlıkları ve temaların doğmasına yol açtı. Aslında Cabir Uşfûr'un da *Zamânu'r-rivâye* (Roman Zamanı, 1999)'de iddia

ettiği gibi, bölge toplumları üzerinde meydana gelen bu hızlı ve yoğun değişim parametreleri, Arap edebiyatının şu an üretegeldiği önemli eserlerin kaynağı durumundadır.

Özellikler

Bu özellikler arasında Arap romanının gelişimi üzerinde bölgecilik ve yerellik kavramları en derin etkiyi bırakan öğeler olmuştur. Her alt bölgede –örneğin Filistin, Mısır ve Cezayir- yerel eğilimler eski dönemlerden beri süregelmiştir ve bu olay ve mücadeleler bu bölgelerin kendi edebi eserlerinde yer almıştır. Bu özellik Arapça roman çalışmalarının da ayırt edici bir özelliği olmuştur. Örneğin “Arap” sıfatı birçok çalışmada yer almasına rağmen bu sıfatın türleri üzerine yapılan çalışmaların sayısı Arapça konuşulan bölgelerde oldukça düşük olmuştur. Benimki (Arap Romanı, 1995) ve benimkine benzeyen çalışmalar, böyle bir Edebi çeşitlilik ve derinlik içerisinde Arap romanına yönelik çalışmaların özetini bile çıkarmanın oldukça zor olduğunu göstermektedir. Konunun kaynağı, romanın alt türlerine ve onun çeşitli eleştirel değerlendirmelerine kaydı için, çağdaş yazarlar tarafından ortaya atılan modern yazım yaklaşımlarının Arap edebiyatının o anki durumunu önemli ölçüde geliştirdiğini vurgulamamız gerekir. Fakat yapılan çalışmaların Arap Milletleri arasında dağıtımı ve bu eserlere ulaşımı konusuna gelindiğinde hem yazarlar hem de eleştirmenler müthiş bir hüsrana uğramışlardır. Bu yeni biçimlerin ilk kayıplarından biri Mısır’ın kültürel gelişim modelinin (özellikle de eserlerin –benimki de dahil- genelde İngilizce olarak yazılması eğilimi) tüm bölgeye model olarak sunulması çalışmasıydı. Roman yazımı Arapça konuşulan dünyanın birçok yerinde olgunlaştığı için, eleştirmenler bu türün edebi tarihini ve önceki türleri ile olan bağlarını yazmaya çalıştılar; ama bu süreçte bölgeler arasında öyle çarpıcı farklılıklar meydana çıktı ki bazı yerlerde zirveye çıkan bağımsızlık ve milliyetçilik aşkı temalı

eserlerin yeni versiyonlarının tekrar yazılması gerektiği görüldü. Örnek olarak size “Mağrib” (Kuzeybatı Afrika) ülkelerinden bahsedeceğim. Çok dilli olmaktan başka Mağrib ülkeleri, “Maşrik” (Ortadoğu) ülkelerinden iki yönden ayrılmaktadır: birincisi, bu bölge Osmanlı İmparatorluğu etkisi altında kalmamıştır ve bu ülkelerde modern öncesi tarih ile ilgili kültürel algılamalar doğu ülkelerindekinden oldukça farklıdır; ikincisi, daha sonraki zaman diliminde Mağrib ülkelerindeki edebi türlerin gelişmesi, edebiyata yeni başlamış birçok kişinin Maşrik ülkelerinde zaten Arapça olarak mevcut olan eski edebiyat örneklerine doğrudan ulaşmalarını sağlamıştı. Her iki yöndeki eserler inceleme imkânına sahip olan bu edebiyatçılar tercüme edilmiş Avrupa çalışmalarının rolünün doğu bölgelerinde daha önceki dönemlerde yazılan çalışmaların rolünden farklı olduğunu gözlemişlerdir.

Bu daha yerelci yapı içerisinde tanımlanabilecek özelliklerden bazıları nelerdir? En dikkat çeken özellik, Arap dünyasını bir araya toplayan en önemli etken- yani Arap dilidir. Yazılı Arapça'nın uygulanabilirliğini kabul eden ve roman ve diyaloglarını bu dilin belirli düzeylerinde yazan birçok romancı vardır. Bunların en başında ise elbette Necip Mahfuz gelmektedir. Kendisi -bence, maalesef - Arapça'nın farklı konuşma lehçelerini bir hastalık olarak nitelendirmiş ve romanlarında Mısır'ın yerel bölgelerinde kullanılan kelimeleri kullanmaktan kaçınmıştır. Yine kendisi, aralarında Jabra İbrahim Jabra ve Abdurrahman Munif gibi meşhur iki ismin de olduğu birçok kişi tarafından da desteklenen bu akımın içinde yer almıştır. Bu arada bu şekilde dilin değişik seviyelerde kullanımını destekleyen “Pan-Arap” yaklaşıma karşı, gündelik hayatta kullanılan ifadeleri içermeyen bir dili desteklemeleri yüzünden başta bir memnuniyetsizlik vardı. Arap romanının gelişim sürecinde Mısır'da Muhammed Hüseyin Heykel ve İbrahim el-Mâzinî,

Tunus'ta el-Beşir Hurayyif gibi önderlere göre, roman diyaloglarında otantik renk vermek için konuşma dili kullanımını ihtiyacı başka alternatif durum gereğini ortadan kaldırmıştır. Roman diyaloglarında konuşma dilini tercih eden çağdaş yazarların isimleri çok uzun bir liste teşkil eder. Fakat böyle bir durumda özellikle şu konu üzerinde durulması gerekir: Mısır filmlerinin ve televizyonlarının yayınları sayesinde Kahire lehçesine doğru genel bir "ortaklık" söz konusu iken, Irak ve Fas gibi "uzak ülkelerdeki" lehçeler için bu birliktelikten söz etmek güçtür. Bu yüzden Iraklı Fuad el-Tekerli ve Tunuslu 'Aliye et-Tâbi'i gibi kendi öz konuşma dillerini romanlarında kullanan yazarlar kendi eserlerinin pazarlanabilirliğini otomatikman engellemiş oluyorlar. (et-Tâbi, kendi romanı *Zehratu's-Subbâr* -Dikenli Çalı Çiçeği'nde- selefi meşhur Beşir el-Hurayyifi izleyerek kitabın dip notlarında Tunus lehçesine mahsus konuşma kelimelerini standart Arapça'ya çevirmiştir.

Arap dilinin karışıklıklarına ve içinde bulunduğu duruma ilaveten, aslında çok dilli olan Arap coğrafyasında, Arap romanının güçlü bir edebi varlığı bulunduğu bir gerçektir. Günümüzün en üretken ve kabiliyetli romancılarından biri, aslen Tuareg asıllı olan ve Güney Sahra çölünün derinliklerine uzanan, Tuareg kültürüne ait, şehirden uzak, unutulmaz çöl fantezilerini, mitolojik halk hikâyelerini ve hayvani inançları eserlerinde bol miktarda kullanan Libyalı İbrahim el-Kuni'dir. Kendisinin yerli Amazigh (genellikle berber olarak isimlendirilir) dilinde sunduğu niyaz cümleleri okuma sürecine farklı bir boyut katarken aynı zamanda onun roman dünyasının da zenginliğini yansıtmaktadır. Bununla birlikte, çift dillilikle ilgili yapılan çalışmaların en önemli yanı Mağrib ülkelerindeki Fransız koloni politikasının etkilerinin öğrenilmesidir. Tunus, Fas ve (özellikle) Cezayir'deki eğitim sistemlerinin yoğun bir şekilde değiştirilmesi çalışmaları esnasında, resmi düzeyde

kararlı bir şekilde yapılan Arapçalaştırma çalışmalarına rağmen, bu ülkelerde bulunan önemli miktarda yazar ve entelektüel Fransızca'da eser vermeye devam etmişlerdir. Tahir bin Callun, Muhammed Dib, Abdülkadir el-Hatibi, Kâtip Yâsin, Âsiye Cabbâr, Reşid Ebû Cedrah ve diğerler yazarların eserlerinin popülaritesinin bu dönemde artmasının da gösterdiği gibi, böyle bir süreç, Fransızca eser repertuarını oldukça zenginleştirmiş oldu. (Sırası gelmişken, Fransız hükümetinin, Fransızca yazılmış eserleri desteklemedeki istekliliğinin, bu karmaşık durumda, ikna edici bir etken olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.) Bu yaratıcı çevre içerisinde romanı Arapça olarak geliştirme gayretinde olan Mağribli romancılar büyük bir mücadeleye giriştiler. Son yirmi-otuz yılın en büyük özelliklerinden biri, Arap romanına önemli katkıları olan genç yazar neslinin ortaya çıkmasıydı ama Arap dünyasında kitap dağıtımının berbat olmasından dolayı bu yazarların gayretlerinin fark edilmediğini üzülererek belirtmeliyim.

Bu dilsel karışıklık içerisinde yaratıcı yazar ve eleştirmenlerin koloni sonrası kavramları keşfettikleri, Lyotard'ın "Metissage" olarak ifade ettiği merkezi veya "karışım" diyebileceğimiz, aynı zamanda el-Hatibi ve Ebû Cedrah'ın da kendilerini kültür ve dilde yeni yaklaşımlar içinde bulduklarını ifade ettikleri geniş bir alan vardır. Aslında yazmaya Fransa'da başlayan, özellikle yine burada (*La Roudiation*, 1969 adlı romanı ile) büyük bir ün kazanan Ebû Cedrah, burada bahsedilen karışıklıkların simgesi olarak kabul edilebilir. 1981'de artık eserlerini Arapça olarak derleyeceğini ilan ettikten sonra kendisi dikkate değer bir tartışmanın odak noktası haline gelmiştir. Çünkü eleştirmenler eserlerinin Fransızca'dan önceki Arapça versiyonlarının (genellikle hem Arapça hem de Fransızca olarak yayınlanmaktaydı) hakikaten Arapça'nın orijinal formatını yansıtip yansıtmadığını hararetle tartıştılar.

Böylece dilsel gerçekler ve kültürel politikaların uygulanabilirliği, Arap romanı ve onun gelişme evresinde hem iyi hem de kötü yönde etki meydana getirmiştir. Bunlar etki eden yegane faktörler değildir. Arap ülkelerinin birçoğunda değişken, çoğu zamanda acı olan sivil özgürlüklerin içler acısı durumu (bir bölgeden daha çok Mısır'da görüldüğü) göz önüne alındığında, Arap romancıların sanatçılık ruhlarının yanında ürettiklerini yayınlamak için cesarete de ihtiyaç duyduklarını görmekteyiz. Bu romancılar arasında hapisaneyeye atılan veya sürgüne gönderilenlerin isimlerini yazmak uzun bir liste oluşturur. Buna rağmen birçok yazar kendi zaman ve bölgelerine ait hayati, sosyal ve politik konulara el atmaktan geri durmadılar. Leyla Ba'elbekki (Lübnan), Naval el-Sa'davî (Mısır) ve Leyla el-Osman (Kuveyt) haklarında dava açılan veya hapse atılan kadın yazarlardan bazılarıdır; fakat onlar ve hemfikir dostları, kadının hem aile yapısı içinde hem de toplumsal alandaki ihtiyaçlarını dobra dobra anlatmaktan çekinmediler. Bunu yaparlarken genelde değindikleri sosyal meselelere göğüs gerebilmek için Arap romanının gücünü hem kullandılar hem de bu güce hayati katkılar sağladılar; ayrıca özellikle kadın-erkek rollerini şimdiye kadar olagelen tarzdan ziyade daha modern ve ikna edici bir şekilde eserlerinde ele aldılar. Buna ilaveten Lübnan, Filistin ve Cezayir'de kadın ve erkek yazarlar kendi buldukları toplumlarda insanların maruz kaldığı şiddet ve baskıya karşı kızgınlık ve bıkkınlıklarını ifade etmek için güç birliği yaptılar. Bu durumların sonucu olarak -ve genellikle- Arap romancıların çoğu bu muhalif atmosferde kıt kanaat geçinmeye çalıştılar; yabancılaşma ve sürgün, gerçek ve kurgu dayanılmaz olandan kaçabilmek için en sık düşünülen çarelerdi.

Genelde hoş olmayan bu gerçeklere karşı Arap romancılar kurgusal duygularını belirtmek için birçok yaratıcı strateji-

ler geliştirdiler; bunların arasında en önemlileri hem çağdaş hem de tarihi belgeleri hikâye biçiminde sunma yolu olmuştur. Bu süreçte gazete kupürlerini kendi romanına - *Zat* (Self 1992)- yerleştiren Cemâl el-Ğitanî, klasik yazılardan aktüel dokümanlar üreten Abdurrahman Münif ve Bin Salim Himmiş'in eserleri dikkat çekmektedir. Bunların ortak özelliği, hepsinin baştan sona çağdaş roman amacına ulaşma gayesini taşıyor olmalarıydı. Bu şekilde Arap kültürel mirasından derlenen materyaller sadece eski yazı tarzının yeniden doğmasını sağlamadı, aynı zamanda dönemin politik durumu üzerine güçlü yorumlar yapılmasına da kapılar açtı. Benzer şekildeki durumlarla karşılaşan diğer yazarlar azimle bugünde kalmayı tercih ettiler fakat okuyucularının içinde bulunduğu parçalanmış dünyanın yeni düzeniyle ilgili eserleri ortaya koymaktan kaçındılar. Birçok çarpıcı eserinde (*el-Cebelu's-Sağir-Küçük Dağ-*, (1977-İng: Little Mountain, 1989); *Ebvabu'l-Medine-Şehrin Kapıları-*, (1981-İng: Gates of The City, 1992); *Rihletu Ğandi el-Sağir- Küçük Gandi'nin Seyahati-*, (1989- İng: The Journey of Little Ghandi, 1994) gibi birçok çarpıcı eserinde Lübnan'lı yazar İlyas Houri bildirmeye çalıştığı nedenselliği, konuşmacının ifade edemeyeceği bir biçimde ve belirsizlik içinde sunmaktadır. Houri'nin Lübnan'lı meslektaşları Râşid el-Da'if ve Hasan Davut aynı duyguyu gerçekten yoğun detaylar içerisinde, gündelik hayatın vazgeçilmez unsurlarını resmederek sunmuşlardır.

Daha önceden topluma ve dünyaya bireyin objektifinden bakan Arap romanı artık politik, sosyal, cinsiyet esaslı konuları içeren romanın diğer türlerini ana tema olarak benimsemekte ve değişik baskın normları kullanarak alternatif modeller üretmektedir. Böyle bir yapı içerisinde milli efsanelerin yeniden gözden geçirilmesi ve eski ifade şekillerinin canlandırılması günümüz Arap romanında önemli bir yer teşkil

emektedir.

Geribakış II

Yukarda bahsettiğim tarihi çatıya döndüğümüzde, kısmen uzun ve kabaca da olsa Arap romanı yazımına dair son yıllardaki araştırma trendleri, Arap romanının edebi tarihinin ve mirasının tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Somut bir örnek olması bakımından Tevfik el-Hakim'in romancılık potansiyelinden bahsedeceğim. Mahfuz'un *Üçleme'si*- el-Hakim'in tarihi kayıtlarda "*Avdetül Ruh*" (1933)-; ve *Usfür Mine's-Şark-Doğunun bir Serçesi*-, (1938 İng: *A Bird From the East*, 1996) ismiyle meşhur romanları, zirveye doğru ilerleyen gelişme sürecinde el-Hakim'in bu eserlerinin romancılık tekniği ve tema çalışmaları bakımından ithal roman türünün gelişimine önemli katkılar sağladığı kesindir. Konuya diğer yandan, yani geleneksel yazı türlerini tekrar yazma ve okumada ilham kaynağı arama yönünden baktığımızda el-Hakim'in "*Yevmiyyat Naib Fil-Eryaf*" (İng: *Diaries of a Public Prosecutor in the Provinces*, 1937) (gerçeğe aykırı olacak ama bana göre daha iyi bir roman) adlı eserinin önemli bir katkısı olduğu söylenebilir. Aynı bakış açısı ile geriye doğru gittiğimizde eş-Şidyak'ın "*es-Sâk ale's-Sak*" (İng: *One Leg Over Another*, 1855) ve el-Muvaylihi'nin *Hadis Isa b. Hişam* 1907; İng. *A Period of Time*, 1979, 1992), karşımıza çıkar. Bu iki eser de modern kurgu geleneğinin neoklasik öncüsü olarak kabul edilmekteyken, aynı zamanda otobiyografi- kurgu birleştirme çalışmalarının ve sosyal eleştiri (eleştirel realizm düzeyi diyebileceğimiz 1930'larda yapılan eleştiri türlerinden farklı) amacına yönelik geleneksel yazı türünü kullanmanın ilk teşebbüsleri olarak kabul edilebilir. Bu eski eserlerden başka ama aynı kâlipte yazılmış eserler arasında, Emil Habibi'nin İsrail asıllı bir Filistinlinin günlük hayatını eğlenceli bir yaklaşımla sunduğu "*el-vakâ'i'u'l-Garibe fi İhtifa Said Ebu Nahs el- Mutaşa'il*" (İng:

The Secret Life of Saeed the Pessoptimist) adlı eseri çarpıcı bir örnektir.

1967 sonrası (ve belki de 1988 sonrası) dönemin perspektifinden baktığımızda, Arap romanının edebi tarihinin tekrar gözden geçirilmesi ihtiyacının hâsıl olduğunu görmekteyiz. Buna bağlı olarak değişik Arap ülkeleri eleştirmenlerinin bu konuya eğildikleri fark edilmektedir. Bu eleştirmenler ilkin, XIX yy Kültürel Rönesans hareketi -en Nahda- olarak bilinen hareketi de dâhil edersek, değişik dönemlerde iki önemli etkeni -bir yandan Batı edebi türlerinin ithali ve onların etkisine girmesini, diğer yandan geçmişin kültürel mirasını- tekrar keşfettiler; ikinci olarak, Arap romanındaki edebi-eleştirel ve edebi-tarihi alanda cereyan eden ilk gelişmeleri irdeleyerek roman dalında her ikisi arasında denge unsuru olabilecek yeni eğilimlere ihtiyaç duyulacağını ortaya attılar. Bu ihtiyaç tespit edilmez, önceden müphem görünen birçok faktörün de ortaya çıktığı hemen fark edilmektedir. Arap geleneğinde edebi-tarihi faktörlerin öneminden daha önceden bahsetmiştim; bununla birlikte gerek yerli, gerekse Batılı kaynaklara baktığımızda modern periyodun öncesi dönemler (mesela XVI. yy dan XVIII.yy a kadar) hakkında elimizde olan bilgiler -olaylar nerede geçmiş olursa olsun- çok fazla değildir. Aslen aynı edebi-tarihi ikilemin alt birimi içersinde mütalaa edebileceğimiz diğer bir faktör, Arapça'nın farklı seviyelerine iliştirilmiş değerlerin, klasik standartta olmayan bir Arapça içerisinde işlenmiş modern öncesi öykülerin sayısının artmasını engellemiş olmasıdır. Buna vereceğimiz en uygun örnek, *The Arabian Night* (Arap Geceleri-Bin bir gece) isimli eserdir. Yukarıda bahsettiğim durum hızla değişmektedir çünkü folklor ve kültürel değerler üzerine yapılan sosyo-bilimsel yaklaşımlar, Arap dünyası ülkelerinin eğitim sistemlerinde yeni açılımlara yol açmakta ve bu da milli şuur üzerinde etkili olmaktadır. Son olarak yine daha

önceden dikkatinize sunmaya çalıştığım gibi, şu an Arap dünyasında üretim çeşitliliğini artırmak için, Arap geleneğini bir bütün olarak birleştirecek ortak özelliklerin tespit edilmesinden ziyade, her bölgenin kendine ait yöresel özelliklerinin araştırılması ve bunların edebiyatta kullanılması gerekir.

Sonuç

Arap romanının daha geniş bir okuyucu kitlesine "tercümesi" veya sunumu olarak ifade edebileceğim 1988 sonrası bakış açısıyla meseleye göz attığımızda, Arap romanının durumu Nobel Ödülü öncesi durumla karşılaştırıldığında onun şu an daha geniş kaynaktan istifade ettiğini söyleyebiliriz. Bu durum elbette büyük ölçüde tamamıyla seçkin bir yazar olan Necip Mahfuz sayesinde olmuştur; ama bunun yanında Cemal el-Ğitani, Hanan el-Şeyh, Abdurrahman Munif ve İlyas Hûri gibi yazarlar da Batı ve Doğunun ilgi odaklarından olmuşlardır. Bununla birlikte şu anki durum önceden de belirtildiği gibi Arap romancılar için bir ikilem ortaya çıkarmaktadır. Eğer roman Arap dünyasında edebi bir tür olarak görülüyor veya bazı eleştirmenlerin de eserlerinde ele aldıkları ("*Roman Çağı*" - Cabir Uşfur'un kitabının ismi) gibi bu çağın edebi türü olarak tanınıyor ve Batı'daki okuyucular da bu üretken mekanizmanın örneklerine bir şekilde aşina oluyorsa, bu durumda Arap romanı, Arap dünyasının genel durumu, barındırdığı kültürel değerleri ve düşünce mirası içerisinde değişim etkeni olarak görevini nasıl yerine getirecektir? Eğer Arap romanı böyle yorumlanmayı tercih edere, bu durumda böyle eserler Arap dünyasının değişik bölgelerine ve çeviri yoluyla farklı dünya literatürüne girdiklerinde nasıl algılanacaklardır? Bunlar tabii ki açık sorulardır fakat bu çalışmada konumuzla ilgili sorulara cevap verirken ortaya çıkan bazı karmaşık noktalara temas edebildiğimi umuyorum.

Notlar

1- Burada Arap roman geleneği hakkındaki bu düşün-
celerin, Arap dünyasındaki iki meslektaşın eserlerinin okuma-
larından dolayı oldukça etkilendiğini kabul etmeliyim. Bunlar-
dan birisi Faslı eleştirmen ve roman yazarı Muhammed
Barrade'nin eseri *Es'iletu'r-rivâye, es'iletu'n-nakd*-Roman Hak-
kında Sorular, Eleştiri Hakkında Sorular-, Rabat, Şeriketu'r-
Rabıta, 1996, ikincisi, Mısırlı eleştirmen ve Mısır Kültür Yük-
sek Konseyi Genel Sekreteri Câbir 'Usfûr'un makalelerinin der-
lendiği eseri *Zamânu'r-rivâye* (Roman Zamanı), Beyrut, Dâru'l-
madâ'1999'dur.

2-Burada WLT okurlarına, çevirileri mümkün olan eser-
lerden örnekler vermeyi sürdürmeye gayret göstereceğimi ha-
tırlatmam gerekmektedir.